

УДК 159.923.2: 922

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Пустовий С.А.,
аспірант кафедри психології та педагогіки
Університет сучасних знань

У статті шляхом теоретичного аналізу констатовано, що у виборі професійного шляху майбутнього філолога як життєвому виборі особистості значну роль відіграє рефлексія та рівень її розвитку. Мотиватори вибору професії філолога в юнацькому віці в основному соціально зумовлені. Розроблено схему формування змісту професійної свідомості майбутніх філологів. У розрізі трьох аспектів суб'єкт-діяльнісного підходу (мотиваційного, процесуального, рефлексивного) обґрунтовано мету, напрями, форми, методи та механізми формування професійної свідомості.

Ключові слова: професійна свідомість, філолог, мотиваційний, процесуальний, рефлексивний аспекти формування професійної свідомості.

В статье путем теоретического анализа констатируется, что в выборе профессионального пути будущего филолога как жизненном выборе личности значительную роль играет рефлексия и уровень ее развития. Мотиваторы выбора профессии филолога в юношеском возрасте в основном социально обусловлены. Разработана схема формирования профессионального сознания будущих филологов. В трех аспектах субъект-деятельностного подхода (мотивационного, процессуального, рефлексивного) обоснованы цель, направления, формы, методы и механизмы формирования профессионального сознания.

Ключевые слова: профессиональное сознание, филолог, мотивационный, процессуальный, рефлексивный аспекты формирования профессионального сознания.

Pustovyi S.A. INCEPTION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF FUTURE PHILOLOGISTS

This article uses theoretical analysis to establish that reflection and its development level play a significant role in the choice of professional path of a future philologist as the life choice of a personality. The motivators behind the choice of the philologist's profession in a young age are mostly of social nature. A scheme of forming professional consciousness of future philologists has been developed. The purpose, areas, forms, methods and mechanisms of forming professional consciousness have been substantiated based on three (motivational, procedural, reflexive) aspects of the subject-activity approach.

Key words: professional consciousness, philologist, motivational, procedural, reflexive aspects of forming professional consciousness.

Постановка проблеми. Студентське життя є сенситивним періодом для становлення професійної свідомості. Нині у психологічній науці дедалі більшої актуальності набувають дослідження процесів розвитку та професійного становлення студента як майбутнього спеціаліста. Не втрачає гостроти і соціальна значущість досліджень професійного самовизначення абітурієнта, яка у поєднанні з науковими розробками утворень свідомості, що впливають на процес вибору професії, також мало вивчена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійне та особистісне самовизначення є основними новоутвореннями молодшого юнацького віку. Як відомо, юнацький вік несе в собі певну внутрішню кризу, зміст якої пов'язаний зі становленням процесів самовизначення (як професійного, так і особистісного), рефлексії, способів самореалізації в соціальному просторі. Основною характеристикою цього віку є внутрішня пошукова робота, спря-

мована на вибудовування власної системи цінностей, смислів, а також пошук шляхів їх реалізації, одним з яких є професійна діяльність.

Відповідно до періодизації розвитку особистості, за теорією інтенціональності Ш. Бюлер, в основу якої закладено самовизначення, у період вибору майбутньої професії особистість або не має точних життєвих цілей (вони розмиті, інтроєктовані), або вони знаходяться на зародковому етапі та поступово формують цілепокладання, планування на внутрішньому рівні [7].

Л.І. Божович зафіксувала важливу характеристику самовизначення в підлітковому та юнацькому віці – двоплановість: самовизначення здійснюється «через діловий вибір професії і через загальні, позбавлені конкретності пошуки змісту свого існування» [1, с. 215].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у здійсненні теоре-

тичного аналізу проблематики становлення професійної свідомості філологів на етапі вибору професії та розробленні принципової схеми формування свідомості філологів на етапі професіоналізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією зі сфер пошуку смислу в юнацькому віці є професійна діяльність, опануванню якої передують оцінка власних здібностей та навичок та вибір професійного або кар'єрного шляху розвитку. Професійному вибору має передувати створення ментальної карти – моделі професійного світу, що не суперечить положенням Дж. Сьюпера. Згідно зі стадіями професійного розвитку Дж. Сьюпера [5], період вибору професії припадає на стадію дослідження, під час якої індивід намагається спробувати себе в різних ролях, орієнтуючись на свої реальні професійні можливості. У цей період професіоналізації приймається попередній професійний вибір, що апробується у фантазії або реальності, та в аспекті цього досвіду здійснюється оцінка власних якостей.

Питання пошуку професійного шляху розкривається у періодизації професіоналізації Є.О. Клімова [4], в якій абітурієнт перебуває на пошуковій фазі – стадії оптанта. У цей період відбувається ухвалення рішення про вибір шляху професійного розвитку, поступово формується загальна готовність до професійного самовизначення і здійснюється приготування до майбутнього трудового життя в широкому плані.

Є.О. Клімов приділяє великої уваги і проблемі суперечливості, кризі професійного розвитку особистості. Це, насамперед, проблема усвідомленого вибору шляху професійного становлення та сукупність протиріч: протиріччя між ідеалом професіонала і образом «Я – професіонал»; між вимогами професії й індивідуальним стилем діяльності; між уявленням суспільства про тип професіонала і професійним «гештальтом» особистості. Протиріччя в професійному становленні та розвитку пов'язані з рівнем рефлексивної репрезентації особливостей «Я-у-професії». Оскільки в роботах Є.О. Клімова саме рефлексивні особливості свідомості професіонала визначені основною детермінантою успішного професійного становлення і показником професіоналізму [2], доцільним вважаємо визначити зв'язок рефлексивності особистості та досліджуваної картини «світу професій».

М.Ю. Варбан також дотримується рефлексивного підходу до професіогенезу особистості [2]. Розглядаючи значення рефлексивного опосередкування профе-

сійного розвитку, дослідниця звернулася до періодизації життєдіяльності людини, запропонованої К.Г. Юнгом [9], і трактувала її в контексті становлення професіонала через критерій усвідомленості професіоналізації.

1-й етап – «дитинство» – триває від народження до 18 років. Цей етап характеризується «дитячим усвідомленням», тобто несвідомістю або усвідомленням тільки свого «Я». Професіоналізація особистості характеризується неусвідомленими уявленнями та очікуваннями від професії, ілюзорністю й ідеалізацією уявлень про себе в майбутньому як професіонала. Цей щабель отримав образну назву «сон дитинства».

2-й етап – «молодий вік». Він триває у період «від безпосередньо після пубертатного часу і приблизно до середини життя, що припадає на вік десь між 35 і 40 роками». К.Г. Юнг зазначає, що на цьому віковому рубежі більшість людей «стикається із вимогами життя, які раптово переривають сон дитинства. Якщо індивід достатньо підготовлений, то перехід у професійне життя може відбутися гладко. Але якщо є контраст ілюзій з дійсністю, то відразу виникають і проблеми» [9, с. 150]. Основними проблемами цього етапу виділяється протиріччя, зумовлені зіткненням суб'єктивних уявлень про себе, життя, професію з зовнішніми умовами, а також протиріччя, що породжуються «внутрішніми труднощами» (наприклад, почуття неповноцінності).

3-й етап – «зрілий вік» – після 40 років. Найважливішим психологічним завданням цього вікового періоду називається «ствердженням своєї свідомості в оточуючому світі». Це дає змогу досягти внутрішньої рівноваги, професіоналізму, соціальної укоріненості і розширення сфери свого життя. На цьому етапі відбувається глибока зміна душі: інверсія всіх цінностей і ідеалів молодості. Основні цілі цього життєвого етапу – розширення життя, корисність, дієздатність в соціальному житті, завбачливе одруження і забезпечення сприятливого існування в майбутньому для власних дітей.

Отже, етап юнацького віку вирізняється авторами розглянутих періодизацій як найбільш важливий із точки зору переходу до дорослого життя, професіоналізації. Провідна роль при цьому належить самоусвідомленню особистості та її рефлексивному компоненту.

М.Ю. Варбан зазначає, що професійний шлях у теорії К.Г. Юнга є основним чинником самореалізації, адаптації особистості до умов життя, самозахисту від неврозу і деструкції. Проте не просто професійний

шлях, а усвідомлені, відрефлексовані етапи професіоналізації в їхній діалектичній єдності. К.Г. Юнг, наприклад, виділяє як потенційно «невротичний» етап переходу від молодості до зрілості, на якому часто спостерігається пролонгація «юнацької фази», що викликає далі деструктивні ефекти особистісного розвитку. Це відбувається через незрілість, інфантильність людини, коли вона «намагається перенести психологію фази молодості через поріг зрілого віку» [9, с. 195]. Така людина характеризується нездатністю усвідомити, відрефлексувати проблему, тому і страждає на невроз. Вона дезадаптована, переживає депресію, боїться майбутнього життя і труднощів, із ним пов'язаних; живе минулим, «щасливим» дитячим життям. Навпаки, людина, яка усвідомить свої проблеми, яка рефлексує їх причини і шляхи подолання, хоча й може страждати, проте намагається прагнути до самореалізації за допомогою професії, творчості, активності у досягненнях, орієнтованих на благо інших людей і суспільства. Фактично виявляється, що постійна рефлексивна робота над зовнішніми і внутрішніми проблемами, які супроводжують буття людини, «береже нас від отупіння і закостеніння» [9, с. 193], дозволяє соціально і особистісно самоствердитися, зокрема, у професійній діяльності.

У своєму дослідженні І.М. Тичина, зокрема, розкриває зв'язок між рівнем рефлексивного розвитку особистості та рівнями ціннісної регуляції, які визначають стратегію самоздійснення у професійній переорієнтації [9]. Використовуючи три рівні ціннісної регуляції: імпульсивно-ситуативний, ситуаційно-ціннісний та суб'єктно-ціннісний, дослідниця зазначає: «На імпульсивно-ситуативному рівні регуляції через недостатню рефлексію ресурсів розвитку в професійній сфері та формування випадкової моделі саморозвитку професійна переорієнтація відбувається на основі імпульсивних реакцій, і, як правило, не є чинником самоздійснення особистості, регулюється майже винятково ситуативними і соціально зумовленими чинниками: наявністю чи відсутністю робочих місць, уявленнями про престижність професії тощо. Імпульсивне самоздійснення у процесі зміни професії може вести як до своєрідної «інкапсуляції» професійного розвитку і його ізоляції від особистісного, так і до різноманітних особистісних деструкцій, пов'язаних з особистісною деградацією, спричиною нездатністю людини до компенсаторного розвитку у сферах, не пов'язаних із професією» [9, с. 6].

Мотивацією до професійної переорієнтації фахівців, які опановують фах філолога як другу вищу освіту, можливо, слугує переконання та чіткий зв'язок розвитку умінь з навчальною, а не професійною діяльністю [9, с. 9]. Ілюстрацією цієї категорії є здобувачі, що подають документи на другу вищу освіту, щойно закінчивши першу спеціальність, не маючи при цьому професійного досвіду. Частину групи становлять абітурієнти зі свідомим вибором другого фаху, які здобували першу вищу освіту не з власної волі.

Для ситуаційно-ціннісного рівня характерна фрагментарна рефлексія професійних здібностей як ресурсів розвитку у професії. «Отже, у людини має формуватися суб'єктивна модель розвитку як способу адаптації до життєвої ситуації. Таким чином, самоздійснення особистості може бути ситуаційно, нормативно, експектаційно зумовленим». Досліджуванням цього рівня характерна наявність професійного досвіду, широкого професійного референтного кола, що зумовлює суб'єктивне сприйняття зв'язку між успішністю у професії та відповідністю етичним нормам, прийнятим в окремому професійному середовищі або процесуальним вимогам професії. Таким чином, зміна професії для цієї групи є ситуаційно залежною [9, с. 10].

Розгорнутою рефлексією характеризується суб'єктно-ціннісний рівень регуляції професійної переорієнтації. Основу ціннісної регуляції становлять суб'єктні цінності, а «суб'єктивна модель творчо-професійного саморозвитку ґрунтується на потребі особистості бути суб'єктом власного життя. Це спонукає людей відшукувати такі ресурси саморозвитку, які робили б їх автономними щодо можливих змін життєвої ситуації, в тому числі й до вимушених змін професії» [9, с. 8]. Професійна переорієнтація для таких осіб є суб'єктно-цінним вибором, одним із кроків реалізації власної моделі творчо-професійного розвитку.

Згідно з періодизацією життєдіяльності К.Г. Юнга, за адаптацією М.Ю. Варбан [2], професійна переорієнтація може здійснюватись на етапі «молодий вік» (18–40 років). Як наводиться в статті, період характеризується зіткненням «із вимогами життя, які раптово переривають сон дитинства. Якщо індивід достатньо підготовлений, то перехід у професійне життя може відбутися гладко. Але якщо є контраст ілюзій з дійсністю, то відразу виникають і проблеми» [10, с. 150]. Основними проблемами цього етапу є протиріччя, зумовлені зіткненням суб'єктивних уявлень про себе, життя, професію з зовнішніми умовами; а також

протиріччя, що породжуються «внутрішніми труднощами». Трансформація професійного шляху може виступати вирішенням або втечею від цього протиріччя.

Модель професійного розвитку Дж. Сьюпера [5] додає для створення портрету абітурієнта-здобувача другої вищої освіти останню фазу стадії дослідження та стадію консолідації. Третє фаза стадії дослідження – фаза апробації – передбачає пошук поля діяльності, реалізації професійних можливостей. Це молоді люди віком 21–24 роки, що зіштовхнулись із першою професійною діяльністю, та через незатребуваність або інші перепони прагнуть реалізувати себе в іншій або суміжній сфері. Також до цієї когорти належать спеціалісти, які отримували першу вищу освіту не за власним бажанням. Стадія консолідації охоплює значних віковий період – 25–44 роки, включає в себе кілька вікових криз та у професіологічному контексті характеризується прагненням забезпечити в знайденому професійному полі стійку особистісну позицію. Припускаємо, що на цій стадії люди отримують другу вищу освіту для розвитку в професії, кар'єрного зростання або через зміну цінностей та пріоритетів (як наслідок вікової кризи). Оскільки четверта стадія професіоналізації Дж. Сьюпера – це стадія зберігання (45–64 роки), що характеризується просуванням професійного розвитку індивіда в одному визначеному напрямі, без

виходів за рамки знайденого професійного поля, припускаємо, що особистості пізнього середнього віку нечасто виступають здобувачами другої вищої освіти.

Стадії консолідації відповідає третя фаза життєвого циклу в періодизації розвитку особистості Ш. Бюлер [7], яка має межами вік 25–40 (45) років та проявляється у постановці чітких, точних цілей у професійному й особистому житті, їхнє практичне досягнення; життя та власні можливості оцінюються переважно тверезо, а власне віковий проміжок сприймається як «апогей життя».

Узагальнення наукових даних дало нам змогу підійти до створення принципової схеми формування змісту професійної свідомості майбутніх філологів (табл. 1).

Методологічною канвою представленої схеми є мета, напрями, форми, методи та механізми формування професійної свідомості. У процесі формування ми вбачаємо наявність трьох аспектів розвитку філологічної свідомості: мотиваційного, процесуального та рефлексивного.

Отже, мета цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи з формування професійної свідомості студентів-філологів полягає у підвищенні загальнолінгвістичного рівня, формуванні вмінь самостійно здобувати філологічні знання, працювати з науковою й довідковою філологічною літературою, стимулюванні інтересу до слова, розвитку філологічного мислення й мов-

Таблиця 1

Схема формування змісту професійної свідомості майбутніх філологів

Аспекти	Мета формування	Напрями формування	Форми та методи	Механізми формування
Мотиваційний	Підвищення загальнолінгвістичного рівня студентів	Загальнокультурний контекст життя особистості	Зв'язки філології з іншими науками	Оцінювання; обґрунтування використання знань у майбутній професійній діяльності
Процесуальний	Розвиток філологічного мислення, мовного чуття	Філологічно орієнтовані тексти	Функціонально-стилістичне навчання; системна пошуково-дослідницька діяльність	Діалог
Рефлексивний	Формування вмінь самостійно здобувати філологічні знання	Усвідомлення функціонального діапазону та комунікативно виправданого використання мовних одиниць	Комунікабельність як основа філологічної компетентності	Професійна метамовна рефлексія; рефлексивне читання

ного чуття, що спирається на філологічну компетентність [6].

Напрями формування професійної свідомості студентів-філологів полягають у такому: зосередження знань на загально-культурному контексті життя особистості (зв'язки з літературою, історією, краєзнавством та іншими суміжними дисциплінами); засвоєння мовних одиниць із метою усвідомлення їх функціонального діапазону та комунікативно виправданого використання; поглиблено-розширене вивчення тем (додаткові відомості про мовні явища, залучення до наукової філологічної роботи); використання філологічно орієнтованих текстів, зокрема, словникових статей, текстів художньої літератури відповідної тематики, спеціальних наукових філологічних текстів; ведення активної мовленнєвої діяльності у філологічно орієнтованих комунікативних ситуаціях; усвідомлення мови як живої системи, осмислення внутрішніх закономірностей кожного рівня мови [3].

Форми та методи роботи: реалізація функціонально-стилістичного аспекту навчання мови як пріоритетного аспекту; показ зв'язків філології з іншими науками задля розуміння природи людської мови в усіх її вимірах; спонукання до усвідомлення мови як явища соціального, лінгвістичного, психологічного феномена; розвиток комунікабельності як шляху до формування філологічної компетентності; залучення до систематичної пошуково-дослідницької діяльності [8].

Механізми формування професійної свідомості студентів-філологів: механізм професійної метамовної рефлексії; діалог як дослідницький принцип у філології; рефлексивне читання (необхідність читати, перечитувати, обдумувати, обговорювати, намагатися зрозуміти і пояснити логіку мислення автора, твори); вивчення наукових дефініцій, засвоєння, узагальнення, обґрунтування та оцінювання певного обсягу філологічних знань на основі розвитку логічного мислення, що базується на необхідності використання отриманого матеріалу у майбутній професійній діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у виборі професійного шляху майбутнього філолога як життєво-

му виборі особистості значну роль відіграє рефлексія та рівень її розвитку. Мотиватори вибору професії філолога в юнацькому віці в основному соціально зумовлені, наприклад, традиція вступу до ВНЗ одразу по закінченні школи. Розроблено схему формування змісту професійної свідомості майбутніх філологів. У розрізі трьох аспектів суб'єкт-діяльнісного підходу (мотиваційного, процесуального, рефлексивного) обґрунтовано мету, напрями, форми, методи та механізми формування професійної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968. 464 с.
2. Варбан М.Ю. Проблема рефлексивної підтримки професійного становлення особистості на етапі переходу від юності до дорослості. Український соціум особистості на етапі переходу від юності до дорослості. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=264>. <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/1.2002/95-103.pdf/>.
3. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: Монографія. Луганськ, Альма-матер, 2004. 362 с.
4. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. М.: 1983. № 2. С. 58–61.
5. Кондаков И.М. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития / И.М. Кондаков, А.В. Сухарев. Вопросы психологии. 1989. № 5. С. 158–164.
6. Концепція профільного навчання в старшій школі. Інформаційний збірник МОН України. 2013. № 24. С. 3–15.
7. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. М.: Тривола, 1995. 360 с.
8. Подлевська Н. Профільне навчання: формування філологічного мислення учнів старшої школи / Electronic Archive Khmelnytskyi National University ELARKHNU. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/4905/>.
9. Тичина І.М. Професійна переорієнтація випускників вищих навчальних закладів як чинник особистісного самоздійснення: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
10. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / Пер. с нем. М.: Прогресс, 1996. Т. 51; вып. 2. 330 с.